

В.П. Маковій,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу,

Херсонський юридичний інститут ХНУВС

Загальна характеристика засобів захисту давнісного володільця

УДК 347.232

Анотації:

Стаття містить характеристику цивільно-правових форм та способів захисту давнісного володіння з огляду на наявні доробки в науковій та практичній сферах. Автором запропоновані власні механізми захисту давнісного володільця у світлі наявних на сьогодні нормативних приписів.

Статья содержит характеристику гражданско-правовых форм и способов защиты давностного владения учитывая имеющиеся наработки в научной и практической сферах. Автором предлагаются собственные механизмы защиты давностного владельца в свете имеющихся на сегодня нормативных предписаний.

The article contains description of civil legal forms and methods of defence of davnisnogo domain taking into account present revisions in scientific and practical spheres. By an author the offered own machineries of defence of davnisnogo proprietor in the light of present for today normative orders.

Ключові слова:

Давнісне володіння, юрисдикційна та неюрисдикційна форми захисту, нотаріальні, адміністративні та судові способи захисту давнісного володільця, посесорний та петиторний захист.

Давностное владение, юрисдикционная и неюрисдикционная формы защиты, нотариальные, административные и судебные способы защиты давностного владельца, посесорный и петиторный защита.

Davnisne domain, jurisdiction and no the jurisdiction forms of defence, notarial, administrative and judicial methods of defence of davnisnogo proprietor, posesorniy and petitorniy defence.

Як відомо, будь-яке суб'єктивне цивільне право однією з складових поведінки уповноваженої особи містить можливість захисту. Водночас, цивільно-правова наука та цивільне законодавство поширила захист не тільки щодо права, а й охоронюваного законом інтересу. У зв'язку з розглядом давнісного володіння як абстрактного права або інтересу [1] заслуговують на прискіпливий розгляд сутнісні ознаки цивільно-правового захисту давнісного володільця.

Крім автора означене питання останнім часом в тому чи іншому ракурсі розглядалось такими вченими як О. Погрібний, О. Яворська, В. Вороной, Д. Тузов, В. Цікало, А. Колтунова та інші. Жоден з зазначених дослідників не зупинявся на сукупності цивільно-правових засобів захисту давнісного володіння у світлі чинного вітчизняного законодавства. З урахуванням чого основною метою даної статті є з'ясування сукупності правових конструкцій, які може застосовувати давнісний володілець задля захисту свого права або інтересу.

Цивілістика містить поширений перелік форм і способів захисту цивільних прав та інтересів суб'єктів суспільних правовідносин. При цьому розмежовують дані категорії відповідним чином. Під формою захисту суб'єктивних цивільних прав і інтересів розуміється комплекс внутрішніх узгоджених організаційних заходів для захисту суб'єктивних прав та інтересів, що здійснюються у межах єдиного правового режиму носієм права або інтересу чи іншими уповноваженими на це суб'єктами. Під способом захисту цивільного прав та інтересу розуміється матеріально-правовий спосіб примусового характеру, за допомогою якого здійснюється відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на порушника [2].

У цивілістиці склалося декілька підходів до диференціації форм і способів захисту цивільних прав та інтересів. Найбільш поширеним і, на наш погляд, раціональним є поділ форм захисту цивільних прав та інтересів на юрисдикційну та неюрисдикційну. При цьому юрисдикційна форма

здійснюється органом, уповноваженим вирішувати подібні юридичні справи, а неюрисдикційна форма – сукупністю дій уповноваженої особи з відновлення (підтвердження) порушеного (оспорюваного) права без звернення за його захистом до компетентних органів.

До неюрисдикційних форм захисту цивільного права та інтересу у цивільному праві прийнято відносити самозахист (необхідна оборона, крайня необхідність) і заходи оперативного характеру [3, с.117-131]. При цьому відмінність першого і другого полягає у моменті вчинення відповідних дій з боку особи, що захищається. Якщо такі дії вчиняються безпосередньо у момент посягання на відповідне право або інтерес, суб'єкт застосовує самозахист, а якщо дані дії відмежовані від посягання певним проміжком часу, можуть бути застосовні заходи оперативного характеру. Таким чином, з чим погоджується значна частина цивілістів, заходи оперативного впливу можуть бути застосовані при наявності між сторонами певних договірних відносин, у протилежному випадку буде наявне самоуправство. До того ж аналіз положень ст.19 ЦК та положень цивільно-правової науки [4] надає привід визнати поняття самозахисту як розширеного поняття, що включає обидві зазначені категорії.

З'ясуємо, які з викладених засобів може застосувати давнісний володілець для свого захисту.

Серед неюрисдикційних форм захисту він може застосувати повною мірою самозахист у широкому розумінні. Дійсно, на підставі ст.19 ЦК особа має право на самозахист свого цивільного права від будь-яких порушень і протиправних посягань. Необхідно зауважити, що дана стаття повинна тлумачитись більш розширено, а саме й щодо захисту інтересу учасників цивільних правовідносин. Дану точку зору підтримує І.А.Бірюков [5, с.18-19].

З урахуванням дослідження Ч.Н.Азімова [4] та викладених положень характерними ознаками для самозахисту давнісного володільця є: факт порушення його прав та інтересів або посягання на них; законом можуть бути

передбачені заходи, якими він може скористатися для безпосереднього впливу на порушника; здійснення силами потерпілого; застосовувані заходи не виходять за межі необхідних дій для припинення порушення і повинні відповідати йому. З огляду на це положення абз.2 ч.3 ст.344 ЦК щодо можливості повернення давнісним володільцем майна, втраченого не з своєї волі, можна тлумачити як надання можливості застосування засобів самозахисту.

Враховуючи викладене, при характеристиці дій давнісного володільця як здійснення самозахисту у вузькому розумінні необхідно висловити певні зауваження. Захист володіння фактичними діями володільця має характер самозахисту права у таких випадках: коли подібними діями присікається реальне посягання на позбавлення або порушення володіння; коли такі дії відповідають вимогам, що пред'являються до особи, яка діє в стані необхідної оборони або крайньої необхідності; коли обставини, що передували цим діям, потребували негайної адекватної реакції з боку володільця. Тобто в площині зазначеного під такими діями слід розуміти: відбиття протиправного нападу, що посягає на майно володільця; переслідування особи, що протиправно заволоділа об'єктом давнісного володіння, й вилучення у неї такого майна негайно після протиправного заволодіння ним або у межах певного (стислого) строку у зв'язку з наявністю додаткових обставин. Безумовно, як було вказано раніше, не може в такому випадку розглядатися як самозахист примусове вилучення речі давнісним володільцем після спливу певного строку, адже це буде самоуправством. Однак такі дії можливі, якщо вони передбачені договором між суб'єктами.

У зв'язку зі специфікою поведінки давнісного володільця (діє як власник) він може бути учасником зобов'язальних відносин, об'єктом яких таким чи іншим чином буде виступати майно, що перебуває у давнісному володінні. Тому, відповідно, можна вести мову про можливість застосування таким

володільцем засобів оперативного захисту, який впливає з договірних відносин.

Отже, суб'єкт, який здійснює володіння для давності, має весь комплекс засобів неюрисдикційного захисту свого абстрактного права чи інтересу.

До речі, формулювання абз.2 ч.2 ст.344 ЦК не зовсім відповідає сутності поняття “повернення”, на що звертає увагу і І.Е.Берестова [6, с.70-71]. Дійсно, оскільки про повернення можна говорити в разі витребування майна від безпосереднього порушника давнісного володіння (при самозахисті), в інших випадках досить часто володілець матиме справу з похідним володільцем. Крім того можлива ситуація, коли володіння буде поновлене без вчинення додаткових зусиль стосовно інших осіб. Тому з урахуванням положень ст.940 Німецького цивільного укладення, ст.103 Цивільного кодексу Нідерландів можна було викласти слова “у разі повернення майна” як “у разі поновлення володіння”.

Серед юрисдикційних форм захисту прав давнісного володільця прийнятними до застосування є форми, викладені у ст.ст.16,17, 18, 21 ЦК.

Так, з огляду на загальноприйнятий підхід згідно зі ст.ст.17,21 ЦК давнісний володілець має право звернутись до уповноважених на те органів з вимогою про захист свого інтересу. При цьому такий захист може здійснюватись або вчиненням способів, передбачених ч.2 ст.16 ЦК, або шляхом скасування правових актів органів державної влади та місцевого самоврядування (ст.21 ЦК).

Не обмежений у зверненні за захистом своїх інтересів давнісний володілець і до нотаріуса (ст.18 ЦК). У такому разі нотаріус може здійснити захист шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і порядку, встановлених Законом України “Про нотаріат” [7]. При цьому серед переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів [8], наявні і нотаріально посвідчені угоди, що передбачають повернення майна.

У відповідності з ст.35 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [9] обов'язково посвідчуються нотаріусом угоди, що потребують за законодавством нотаріально посвідченої форми, а за бажанням сторін – й інші види угод. До того ж у зв'язку з відсутністю правової підстави на володіння у давнісного володільця можна говорити у даному разі тільки про правочини, які не потребують надання документів та які підтверджують таку правову підставу. Зокрема ст.38 вказаної Інструкції передбачає подання таких документів щодо майна, яке підлягає реєстрації.

Характеризуючи судовий захист, яким може скористатись давнісний володільець, необхідно виходити з можливості застосування судом як загальних, так і спеціальних способів захисту, які склались у цивільному праві. Перші визначені зокрема ч.2 ст.16 ЦК, а спеціальні викладені у спеціальних положеннях цивільного законодавства.

При цьому, характеризуючи їх, необхідно враховувати безтитульність володіння, що є предметом нашого розгляду. У цивільному праві щодо судового захисту давнісного володіння склалася відповідна позиція.

Як було зазначено вище, цивілістика визнає можливість застосування засобів захисту у петиторному, посесорному процесі або за допомогою спеціального публіціанського позову.

Дійсно, аналіз ст.388 ЦК надає підстави говорити про те, що ч.1, встановлюючи обмеження віндикації, направлена проти позову власника, тобто передбачає захист добросовісного набувача у порушеному проти нього судовому процесі, до того ж петитному, оскільки мова йде про позов власника чи іншого титульного володільця. Однак такий висновок міг бути зроблений в разі відсутності ст.330 ЦК, яка, про що вказано вище, є відображенням германського принципу “рука за руку відповідає”, що надало б можливість застосовувати набувальну давність за аналогією з Російським законодавством [10, с.39].

Тому у давнісного володільця залишається посесорний захист як спрощений захист порівняно з петиторним. Основна відмінність між ними полягає у тому, що у посесорному процесі спір йде не про захист якогось права з урахуванням титулу, а лише про спрощений спосіб захисту тих самих прав та інтересів, які охороняються за допомогою петиторних засобів захисту.

При посесорному захисті позивач не посиляється на титул, а лише доводить, що він позбавився володіння (чи має перепони у володінні) через незаконні дії відповідача. При цьому позивач повинен довести наявність свого володіння перед порушенням.

До того ж суд не визначає правового статусу такого володільця, тобто ні позивач, ні відповідач не можуть посилатися на свій титул чи відсутність титулу у протилежної сторони, на що вказує і К.І.Скловський [11, с.299]. Тобто, встановлюючи володільницький захист, держава бере на себе відповідальність по недопущенню й виключенню насильства у вирішенні майнових спорів.

Аналіз діючого Цивільного кодексу надає привід говорити про надання абсолютного захисту титульним володільцям (ст.396) або окремих елементів посесорного захисту (ст. 400, абз.2 ч.3 ст.344).

Хоча, як зауважують більшість дослідників, положення вітчизняного цивільного законодавства відтворюють загальну концепцію захисту саме титульного володіння й відкидають можливість захисту для інших володільців. Крім того О.А.Підопригора [12], С.О.Погрібний [13] звертають увагу на необхідність викладення положень щодо захисту володіння в одній главі Цивільного кодексу, що досить вдало відображає природу даної правової категорії.

Поряд з цим у зв'язку зі специфікою становища фактичного володільця нерозв'язаним залишається питання захисту його становища в першу чергу у зв'язку зі здійсненням насильства чи самоуправства з боку власника, титульних володільців і третіх осіб, що не мають будь-яких повноважень.

Дійсно, норми чинного цивільно та цивільно-процесуального законодавства не містять положень, які б адекватно відтворювали основні засади здійснення посесорного захисту фактичного володіння й зокрема давнісного. Хоча, як було зазначено вище, деякі приписи характеризують можливість захисту володіння, не посилаючись на його правовий титул (ст.400, абз.2 ч.3 ст.344 ЦК). У першому випадку щодо права добросовісного володільця на пред'явлення позову про витребування майна від недобросовісного володільця вимагається тільки доведення факту недобросовісності похідного володільця та добросовісності первісного, тобто відпадає необхідність встановлення певної правової підстави. Отже, наявна одна з ознак посесорного захисту. У другому випадку за суттю викладеного давнісний володілець має право подати позов про витребування майна проти всіх суб'єктів, зокрема власника та іншого титульного володільця, однак у разі втрати майна не зі своєї волі. В даному випадку теж маємо не що інше, як посесорний позов, оскільки ні про яке з'ясування правової підстави такого володіння йти мови не може.

До того ж обидва зазначені випадки нагадують нам положення речово-правового захисту права власності, пов'язаного з позбавленням володіння. Абз.2 ч.3 ст.344 ЦК надає можливість прийти до аналогії з положенням ч.1 ст.388 ЦК у частині з'ясування сутності поняття “не зі своєї волі”. Серед юристів положення вказаної статті тлумачаться як “загальні положення” (п.3 ч.1 ст.388 ЦК) та “окремі випадки” (п.п.1, 2 цієї ж статті) [14]. Однак таке розширене тлумачення, м'яко кажучи, не відповідає характерові давнісного володіння й матиме у правозастосовчій практиці неоднозначне застосування. Зокрема якщо давнісний володілець загубить майно, він має право протягом року звернутися до особи, яка ним заволоділа, з вимогою про витребування такого майна. Але остання за цей період у спеціальному порядку може набути майно у власність на підставі положень, наприклад, ст.338 ЦК. Тоді давнісний

володілець (відсутня правова підстава володіння) має право подати позов про витребування майна від особи, що набула право власності.

Ст.400 ЦК теж не досить вдало захищає давнісного володільця, адже у ній йдеться про захист лише проти недобросовісного володільця й тільки для давнісних володільців, які є добросовісними. Попередні дослідження надали нам висновок допускати до набуття за давністю володіння також володільців, які трансформувались під час такого володіння з добросовісних набувачів у недобросовісних володільців. Розгляд же справи у даному випадку потребує доведення добросовісності первісного володільця (давнісного), що презумується цивільним правом (ст.12 ЦК). В силу зазначених обставин може виявитися його недобросовісність, і тоді він випаде з кола осіб, що мають право на застосування ст.400 ЦК для захисту свого інтересу.

Крім того, виходячи з викладених норм можна зазначити, що позовна давність стосовно суто вимог давнісного володільця складає 1 рік з моменту втрати володіння, а щодо вимог добросовісного володільця, оскільки будь-яких спеціальних правил немає, – 3 роки. Але такі подовжені строки не відповідають умовам оперативності посесорного захисту.

Аналіз Цивільного процесуального кодексу та Господарського процесуального кодексу надає можливість говорити про наявність процесуального закріплення положень посесорного захисту у наказному провадженні, що може стати предметом дослідження в окремій публікації.

Таким чином, маємо наступні висновки:

- цивільно-правовий захист давнісного володіння можливий за допомогою як юрисдикційних, так і неюрисдикційних форм згідно з положеннями цивільного законодавства;
- давнісний володілець в разі порушення його прав або інтересів може використати весь спектр засобів, які надає йому цивільне законодавство у повному обсязі з огляду на особливість свого правового статусу;

- найбільш специфічним є перелік судових засобів захисту, серед яких чільне місце займають посесорний та петиторний позови;
- низка питань, серед яких правова модель судового захисту давнісного володіння та інші, залишена автором для окремого дослідження, що тільки заохочує науковий загал до подальших розвідок у даному напрямку.

Список літератури:

1. Маковій В.П. Правова природа захисту давнісного володіння у цивільному праві / В.П. Маковій // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2008. - №42. – С.223-227.
2. Сульженко Ю. Форми і способи захисту суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів / Ю. Сульженко // Право України. – 2005. - №12. – С.24-27.
3. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов. - М.: Статут, 2001. – 411с.
4. Азімов Ч. Здійснення самозахисту в цивільному праві / Ч. Азімов // Вісник Академії правових наук України. – 2001. - №2. – С.135-141.
5. Бірюков І. Інтерес і суб'єктивне цивільне право / І. Бірюков // Право України. – 2004. - №8. – С.18-21.
6. Берестова І.Е. Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави: загальнотеоретичні проблеми та правові наслідки: Монографія / І.Е. Берестова. – Д.: Юрид. акад. МВС, 2005. – 168 с.
7. Про нотаріат: закон України від 2 вересня 1993 року №3425-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. - 1993. – №39. - Ст. 383.
8. Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів: постанова Кабінету Міністрів України від 29 червня 1999 року № 1172 // Офіційний вісник України. – 1999. - №26. - Ст. 1241.

9. Про затвердження Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства України від 3 березня 2004 року №20/5. // Офіційний вісник України. – 2004. - № 10. - Ст. 639.

10. Тузов Д. Приобретение имущества от неуправомоченного отчуждателя: сложный юридический состав или приобретательная давность? / Д. Тузов // Российская юстиция. – 2003 - №6 – С.38-40.

11. Скловский К.И. Собственность в гражданском праве / К.И. Скловский. – М.: Дело, 1999. – 510 с.

12. Підпригора О. Речові права на чуже майно за новим Цивільним кодексом України / О. Підпригора // Вісник академії правових наук. – 2003. – №4. – С.149-156.

13. Погрібний С.О. Володіння у цивільному праві: Монографія / С.О.Погрібний. – Одеса: Юридична література, 2002. – 280 с.

14. Колтунова А. Витребування майна з чужого незаконного володіння / А. Колтунова // Юридичний вісник України. – 2004. - №50. – С.7.